

УДК 007:304:001

МОВНИЙ СИМВОЛІЗМ ЯК ФУНДАМЕНТАЛЬНА ОСНОВА НОВОЇ ЦИВІЛІЗАЦІЙНОЇ “ХВИЛІ”

Микола Рашкевич

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
бул. Генерала Чупринки, 49, 79044, Львів, Україна, e-mail: journft@franko.lviv.ua*

Диференційовано поняття “мовний символ” та “мовна метафора” з огляду на особливості їх застосування в журналістсько-публіцистичній риторичі. Є спроба трансформувати символістський текст у базовий елемент майбутньої, постінформаційної моделі розвитку суспільства.

Ключові слова: символ, концептуальна метафора, мовний символізм, символістичність мови, інформаційна парадигма, модельний медіатор.

Процес символізації пізнання з метою формування світоглядних переконань реципієнта був і залишається одним з важливих завдань сучасної журналістики — релігійної чи моралествердної публіцистики зокрема. Його постійна значимість обумовлена необхідністю читача (рідше — глядача чи слухача) визначити своє місце у світі, тобто не тільки шукати і знаходити в ньому сенс духовного існування, а й осягати його у символістському змісті. Публіцистичному тексту завжди були притаманні ознаки перспективи (ретроспективи) та образності/ Високоморальні авторитети людства неодмінно послуговувалися особливими мовними засобами, що якісно відрізняло їх творчість від “сіростей” ситуативності чи розважальності.

Ще Арістотель називав вміння складати елементарні метафори особливим поетичним даром. Мислитель навіть ототожнював цей мовний троп з гіперболою (перебільшенням) та синекдохою (вживання однини у значенні множини та навпаки). В античні та середньовічні часи образність висловлювань була найвищим мірилом ораторського мистецтва, тому поетичний дар неспроста називався божественним. Та в умовах постіндустріального суспільства відбулася зміна загальноприйнятих класичних парадигм — новітні моделі світобудови надають пріоритет розвитку не тільки гуманітарних, але й точних наук, а значить, обумовлюють процеси зміщення векторів наукових знань. Один із авторів концепції “надіндустріальної цивілізації”, американець Елвін Тоффлер називав парадигми “хвилями” [8; 14]. Аграрна, індустріальна, інформаційна цивілізації поступово змінювали одна одну; спираючись на трактування вченого, можна спрогнозувати, що на зміну останній із хвиль — інформаційній — через певний час повинна прийти інша. Логічно припустити, що початкові механізми наступної (необхідна і достатня умова еволюції) були закладені ще на початку

XX сторіччя, у період розвитку літературного модернізму, більше того — успішно використовувалися задля утвердження світоглядних ідей у свідомості антибільшовицько налаштованої російської інтелігенції. Починаючи з часів епохи Відродження, метафоричний троп все частіше зустрічається у прозових жанрах і, водночас, творить у своїх сукупності особливий тип світоглядного мислення — символістський. Сьогодні **символістський спосіб осягнення дійсності** майже не використовують в якості всеохопного засобу літературної критики та публіцистичної риторики, хоч віддавна його головним завданням є утвердження в суспільстві вартісних абстракцій, які б наповнювали конкретні буттєві категорії (предмети, засоби існування, товари та послуги) не тільки номінальним, а й образним змістом. Однієї лише метафори в цьому випадку очевидно недостатньо...

Для обґрунтування тези про необхідність використання символістських прийомів у сучасному медіатексті, необхідно з'ясувати принципові відмінності між поняттями “символ” та “метафора”. “Літературознавчий словник-довідник” тлумачить метафору, як “один з основних тропів поетичного мовлення, словесне розкриття сутності одних предметів чи явищ через інші за схожістю та контрастністю” [5; 456]. “Тверда валюта”, “шлюбні ігри політичних партій”, “золоте волосся” — метафора образно вказує на властивість конкретного предмета чи явища, стимулюючи абстрактне мислення реципієнта тимчасово й розрізнено. Натомість символ — це сукупний словесний образ, який виражає сутність певного явища, об'єднує в собі різні плани зображуваної автором дійсності на основі їх чуттєвої спільності, певної однорідності. Символістський текст будується на складних паралелізмах, системі певних внутрішніх відповідностей і використовує метафори задля цілісного та образного осягнення усього змісту. Символ тут — вже не конкретна образна категорія, а абстрактний засіб (шлях), який спонукає реципієнта мислити впродовж усього процесу адаптації інформації. Середовищем дії цього засобу може виступати цілий абзац тексту, його розділ або одразу увесь масив інформації. Такі словесні конструкції формували пласт світоглядної публіцистики в епоху розквіту російського модернізму на початку XX сторіччя.

Спробу поєднати метафору (як засіб) та символ (як ідею) здійснив професор когнітивної лінгвістики Каліфорнійського університету (США) Джордж Лакофф. У праці “Метафори, якими ми живемо”, він виокремив два види таких мовних тропів: онтологічні, тобто метафори, які дозволяють бачити події, емоції, дії як певну субстанцію та орієнтувальні, які не визначають один концепт в термінах іншого, але організують всю систему концептів по відношенню один до одного [4; 387–415]. З такою класифікацією можна погодитися з огляду на багатозначність слів у англійській мові, однак сукупний образ публіцистичного макротексту ніколи не ставив за мету оперувати численними категоріями та фрагментувати увагу реципієнта. Російський (ширше — слов'янський) символізм першочергово ставив ідею як образ, внаслідок чого увесь текст одразу набував суцільного метафоричного забарвлення. Чи не тому поняття “американський літературний символізм” сприймається сьогодні радше як явище кількісне, натомість символізм російський — річ “глибинна” та ідейна.

Для більш чіткого розмежування метафори як номінативної одиниці мовної системи і системного символу, як способу акумуляції/поширення певних вартісних ідей, вкрай необхідно порівняти близькі за значенням поняття “мов-

ної (метафоричної) образності” та “символізму (символістичності) мови”. Насамперед варто дефініціювати більш прості категорії. Так, великий тлумачний словник української мови [1] зазначає, що символ — це полінаукова абстрактна категорія, яка існує в колективному позасвідомому, фіксується у вигляді образів та має особливий глибинний зміст. Найхарактернішими його проявами є: 1) знак — рівень знаково-звукової побудови слова, 2) образ — рівень візуально-просторових уявлень та 3) метафора — рівень чуттєво-сенсорних вражень. Справді, метафора найбільш наближена до символу за його внутрішньою будовою та механізмами розпізнавання і саме вона формує явище **мовної образності** (поширене насамперед у художніх текстах) засобом фрагментарних словесних конструкцій — словосполучень та простих речень.

Однак лексикологічна метафора виконує тільки номінативну функцію, тоді як в процесі “споживання” інформації у свідомості людини створюється певна система світосприйняття — із вербальною (інформаційні та аналітичні жанри журналістики) та образною складовими. Досконале пізнання конкретного суспільного сегмента потребує нових мовних прийомів для наголошування його важливості чи унікальності. У такому випадку будь-яка мовна інновація у своїй повторюваності є виразником, у першу чергу, особистості автора як творця ідей, так і на рівні її мовної презентації. Системні метафоричні образи є ефективним способом прояву антропоцентричності.

Когнітивна структурованість тексту детермінує процес осмислення означуваних проблеми чи явища та зумовлює вибір нової мовної форми. Як зазначають науковці-психологи, у процес пізнання чогось, досі невідомого, активно включається механізм образно-асоціативного способу мислення людини, здатність проводити інтелектуальні, емоційні, перцептивні аналогії та тотожності між системами понять різних ділянок свідомості та виводити з них певний смисл. Іманентною властивістю цього процесу є **концептуальна метафора**, яка постає не тільки інструментом продукування ідей за допомогою лексикологічної бази, а й виступає способом осмислення концептуалізованих реалій [9; 225]. Концептуальна метафора розглядається тут, як стимулятор мислення та допомагає глибше осягнути увесь текст шляхом синтезу поняттєвих структур, що склалися на базі сенсомоторного, просторового і навіть світоглядного досвіду індивіда та культурно-специфічних моделей, сформованих у колективній свідомості соціуму [9; 211].

Мовна метафора є своєрідним ключем для розуміння концептуальної метафори і через неї — способом осягнення символістичності публіцистичного тексту. Останній покликаний не тільки інформувати, а й передавати змістову глибину людського знання, культури та моралі засобом мови, тобто бере участь у формуванні свідомості реципієнта.

Чому ж глибокоідейні символістські тексти із загальноживаних категорій на початку минулого сторіччя (епоха Срібного віку) так швидко відійшли до архаїчних? Почасті відповідь — в історичній площині. Починаючи із 1950-х років, в умовах розрідженого інформаційного простору, навіть високоосвічений журналіст в процесі продукування матеріалів зазвичай обмежувався термінологічною лексикою та докладною констатацією фактів (наприклад, “виконання плану п’ятирічки”, “процес інтеграції”, “третій етап перебудови”). Як наслідок, навіть у таких художньо-публіцистичних жанрах радянської газетної журналістики, як есе та фейлетон, злободенний й моновекторний характер тем відчутно переважав над

іншими ознаками публіцистичного тексту і не змушував реципієнта мислити. А правильне і масове використання багатозначного мовного символізму підключає до процесу пізнання позасвідомий рівень членів різних соціальних верств суспільства, допомагає фільтрувати важливу інформацію за допомогою розвинутої системи уявлень, збагачує мисленнєві процеси новими пластами світопізнання, і, як наслідок, збільшує питому вагу еліти в суспільстві — авторів публікацій чи сюжетів. Подібний метод (щоправда з метою маскування від ще “напівіндустріальної” царської та іделогізованої більшовицької цензур) російські філософи та символісти використовували у пресі ще до розв’язання Першої світової війни. Прикладом ефективного використання слів-символів у текстах газет чи журналів є досвід відомого представника літературно-публіцистичного модернізму Дмитра Мережковського, який майстерно володів прийомами символізації та метафоризації текстів науково-публіцистичного стилю. У програмній статті “Про причини занепаду і про нові напрямки сучасної російської літератури” (1893) автор влучно обгрунтував причини появи нового напрямку у мистецтві: “наш час повинен визначитися двома протилежними рисами — це час найбільш крайнього матеріалізму й разом з тим ідеальних поривів духу [як форми спротиву першому — авт.]. Ми спостерігаємо велику, багатозначну боротьбу двох поглядів на життя, двох діаметрально протилежних світоглядів. ... **Символ — знак, за допомогою якого творчі особистості намагаються передавати бачення образів Іншої реальності...**” [6; 75]. Боротьба проти більшовицької сваволі та, водночас, формування “площини суспільних вартостей” за допомогою розвинутої системи медій цілком могли унеможливити соціалістичну революцію та запобігти утворенню СРСР, однак зазнали поразки під ударами матеріалістичної пропаганди, як от “земля — селянам, фабрики — робітникам!”. Сам Мережковський, аналізуючи трьома десятиріччями потому невдалі спроби символістів облагородити слов’янське суспільство, у журналі паризької еміграції “Сучасні записки” писав: “... взагалі, все частіше видається, що не до кінця правильно прислів’я: “Від слова не стається”. Ні, іноді таки стається. Тільки сказав “Трядущий Хам” [1905 — авт.], і ось вже прийшов; тільки вимовив: “Петербургу бути порожнім”, і ось вже порожній. Щоправда, легше передбачати погане, аніж хороше... Повторювали — заклинали: “Дім, гори! Дім, гори! “ і ось, замість батьківського дому — навіть не грудка попелу, а те, що і називати непристойно — С.Р.С.Р.” [2]. У трьох реченнях помістилася ціла система ціннісних абстрактних категорій: “Трядущий Хам” як перетворення Росії після 1917 року на країну рабів, споживацького класу міщанства та хамів-більшовиків; “Петербургу бути порожнім” в сенсі вимушеної еміграції інтелігенції та духовенства до Європи; С.Р.С.Р. як щось гірше за попіл розтоптаной батьківщини — свого роду зневажлива метафора до “батьківського дому”. Символіка тексту несе в собі особливий глибинний зміст, який становить, з одного боку, — сутність самих символів (категорій, абстрактних цитат, порівнянь, метафор), а з іншого, — обов’язково містить в собі істинну інформацію (більшовизм — зло), яка, подібно до будь-якого вищого істинного знання, не може бути вираженою за допомогою загальновідомої системи знаків, а мислиться за допомогою складних публіцистичних категорій. Зрозуміти такий макротекст — значить опосередковано продемонструвати “глибинний” тип мислення, а зробити сьогодні такий процес масовим — значить підвищити інтелектуальний рівень суспільства і сприяти утвердженню системи медій якісного типу.

У новітній час інформаційна парадигма так революціонувала, що стала невід'ємною складовою модерного суспільства і спричинила парадигму мовну. Остання може трактуватися як залежність людини від мови (не мова для людини, а людина для мови), яка визначає її буття і задає параметри існування. Сучасні гуманітарні науки активно орієнтовані на мову і на людину як носія цієї культурної цінності: такий критерій зумовлює виникнення нових напрямків пізнання, асимільованих з лінгвістикою, філософією, психологією, як от феноменологія чи герменевтика. Вищезазначений науковий підхід щодо обґрунтування наступної цивілізаційної моделі ("хвилі" за Тоффлером) людства вимагає не стільки конкретних знань, скільки абстрагувань і переосмислення більшості його параметрів. Гіпотетично, за умов збереження категорії "мова" (вона тільки входить у стадію свого розквіту) та переходу "перестиглої" категорії "інформація" у нову цивілізаційну модель, отримає право на життя досить неоднорідна епоха у тій ж науці та культурі: "abstractum pro concreto" у поєднанні та інтерпретації "homo symbolicus" (за Е. Кассіером) [3]. А символізм як один з напрямків креативної думки початку ХХ сторіччя може претендувати на роль визначального чинника у формуванні нової цивілізаційної "хвилі". **Проблема розуміння мовного символізму** сьогодні повинна перетворитися у надактуальну.

Зважаючи на це, сучасна журналістика має чи найбільше шансів виконати важливу роль медіатора при зміні однієї цивілізаційної моделі іншою. Жанрове розмаїття та нешаблонний характер творчості ЗМІ сприятимуть донесенню концепцій та адаптацію постінформаційної "хвилі" до свідомості мас, а їх лексична система, підкріплена поняттями-образами та збагачена духом моралествердних ідей, поступово вибудовуватиме "вартісний егалітаризм", суспільство, в якому особистості з "глибинним" типом мислення складатимуть більшість поруч із особами з мисленням "оплощиненим". Над вирішенням проблеми "висловлювання заради розуміння (а не просто заради висловлювання — авт.)" задумувався німецький філософ Фрідріх Ніцше. Щоправда, тільки намагався надати процесу динаміки, оскільки реакційніша його констатація "Бог мертвий..." (разом з ретельним обґрунтуванням позицій) була радше не атеїстичною реалією європейського соціуму, а справжнім релігійним символом, який мав би вибудувати нову віру — кристалізовану всередині кожної людини, а не просто зафіксовану у зовнішніх джерелах — однак у підсумку став причиною звинувачень автора в намаганні осквернити постать Ісуса Христа [7; 255-332].

Непопулярність ідеї "надлюдини" великою мірою була зумовлена її маловідомістю в колах тогочасної соціалізованої європейської еліти. Книги ніколи не виконували інформаційну функцію, а німецькомовний газетний ринок Пруссії та Швейцарії був настільки бідним (у порівнянні з сучасними умовами), що був не в стані перетворити індивідуальні потуги на масові. Для дієвості слова не вистачило його тиражування, постійних апелювань до свідомості потрібного реципієнта у найвіддаленіших частинах континенту та полеміки. Народження нової парадигми забезпечила дія силова — революційна, а історія зафіксувала новий виток розвитку суспільства — атеїстичний.

Мовний символізм Ф. Ніцше, Д. Мережковського й навіть Е. Кассієра не досягнув своєї благородної мети, бо був не на часі. Малограмотне населення Пруссії, Австро-Угорщини чи Росії не могло осягати метафоричні ідеї мислителів, тому що вбачало своє існування в інших, зматеріалізованих вимірах. Масовість друкованих та електронних ЗМІ сьогодні значно підвищили б їх шанси

“бути почутими”. “Висловлювання заради розуміння” у цьому випадку мінімально залежить від політичних уподобань чи світоглядних перцепцій автора. Універсальний мовний символізм унеможливує маніпулювання свідомістю, оскільки апелює до суб’єктивної уяви освіченого читача, а значить, не здатний передбачити його реакцію на прочитане чи почуте. Водночас, навіть ідеологічне несприйняття реципієнтом спожитої інформації не залишить його байдужим до особи її продукувача (за умови, що це не низькопробний символістський стеб) — у високорозвиненому інформаційному суспільстві такі, як Ніцше, могли б стати “будителями нової цивілізації”, з іншою моделлю моралі та філософії в основі.

Отож, гіпотетична четверта цивілізаційна “хвиля” однозначно повинна мати комунікативну ознаку і ставити за мету подолання суспільного зла засобами гіперактивних медій.

-
1. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і гол. ред. В.Т. Бусел. — К.: Ірпінь: ВТФ “Перун”, 2003. — 1440 с.
  2. Грядущий Хам // “Полярная звезда”. — 1905. — № 3. — С. 185–192.
  3. *Кассирер Э.* Понятие символической формы в структуре о духе // *Культурология. XX век.* — 1998. — № 11. — С. 37–66.
  4. *Лакофф Дж., Джонсон М.* Метафоры, которыми мы живем // *Теория метафоры.* — М., 1990. — С. 387–415. Пер. Н.В. Перцова.
  5. Літературознавчий словник-довідник / Уклад. Роман Гром’як, Юрій Ковалів та ін. — К.: Академія, 1997. — С. 456–457.
  6. *Мережковский Д.* О причинах упадка и о новых течениях современной русской литературы. — СПб., 1893. — 192 с.
  7. *Ницше Ф.* Антихрист // *Сборник произведений.* — М.: Изд-во “Мысль”, 1990. — С. 255–332.
  8. *Тоффлер Э.* Третья волна / Э. Тоффлер, пер. с англ. — М.: ООО “Издательство АСТ”, 2002. — 332 с.
  9. *Barcelona A.* Clarifying and Applying the Notions of Metaphor and Metonymy Within Cognitive Linguistics: An Update // *Cognitive linguistic research. Metaphor and Metonymy in Comparison and Contrast / Ed. By R. Dirven, R. Porings.* — New-York: Mouton de Gruyter, 2002.

**LINGUISTIC SYMBOLISM AS THE FUNDAMENTAL BASIS
OF THE NEW CIVILIZATION “WAVE”****Mykola Rashkevych**Ivan Franko National University of Lviv,
Generala Chuprynky str. 49, 79044, Lviv, Ukraine
Tel. office: (032) 239-40-31**E-mail:** journft@franko.lviv.ua

Differentiated concept of “linguistic symbol” and “linguistic metaphor” in view of the peculiarities of their application in journalistic and publicistic. There are attempt to transform symbolistic into a basic element of postinformational development model of the future.

Key words: Symbol, conceptual metaphor, linguistic symbolism, symbolism language, information paradigm, model mediator.

**ЯЗЫКОВЫЙ СИМВОЛИЗМ КАК ФУНДАМЕНТАЛЬНАЯ ОСНОВА
НОВОЙ ЦИВИЛИЗАЦИОННОЙ “ВОЛНЫ”****Николай Рашкевич**Львовский национальный университет имени Ивана Франко,
ул. Генерала Чупрынки, 49, 79044, Львов, Украина
Тел. оф.: (032) 239-40-31**E-mail:** journft@franko.lviv.ua

Дифференцированно понятия “языковой символизм” и “символизм языка” с учетом особенности их применения в журналистско-публицистической риторике. Есть попытка трансформировать символистский текст в базовый элемент будущей, постинформационной модели развития общества.

Ключевые слова: символ, концептуальная метафора, языковой символизм, символистичность речи, информационная парадигма, модельный медиатор.

Стаття надійшла до редколегії 10.09.2011

Прийнята до друку 06.11.2011